

8. Språkkontakt-fenomen i Skandinavia

I denne boka har vi snakka mykje om dialektkontinuum og korleis innovasjonar kan spreie seg som ringar i vatnet innanfor eit slikt område (jf. kap. 4.3). Denne spreinga skjer då sjølvsagt ved at folk innanfor dialektkontinuumet påverkar kvarandre språkleg. Over ei verkeleg språkgrense er det sjølvsagt mykje mindre sjanse for slik påverknad, både fordi kommunikasjonen berre kan skje gjennom tospråklege individ, og fordi innovasjonane kanskje ikkje i det heile høver inn i strukturen i grannespråket.

Likevel ser vi stadig at språkdrag krysser språkgrenser i område der vi veit at folk med ulike språk har hatt kontakt over lang tid. Eitt slikt område er Balkan, der m.a. albansk, bulgarsk og rumensk, som genetisk sett står langt frå kvarandre (jf. det indoeuropeiske skjemaet i kap. 2), likevel deler eit så "spesielt" grammatisk drag som etterhengd bestemt artikkel (*ulv* – *ulven* heiter t.d. *ujk* – *ujku* på albansk og *lup* – *lupul* på rumensk (jf. Chambers & Trudgill 1980:185). Dette draget er altså sams for desse balkanspråka, men skil dei samtidig frå genetisk langt meir nærskylde språk utanfor Balkan som russisk (slavisk liksom bulgarsk, men *utan* artikkel) eller italiensk (romansk liksom rumensk, men med *føresett* artikkel). Eit slikt område der ulike språk deler visse spesielle språkdrag som elles er sjeldne utanfor området, slik at ein må rekne med at det er språkkontakt som er årsaka til likskapen, blir ofte kalla med ein tysk term for eit *Sprachbund*.

Også i Vest-Europa kan vi finne slike språkkontakt-fenomen. Det finst såleis språkdrag som er felles for alle nordiske språk; t.d. vokalar som /y/ og /ø/ (runda fremre vokalar), og som er sjeldne i verdsmålestokk, men vanlege i Vest-Europa, frå og med Nord-Norge og Finland (medrekna samisk og finsk) til og med Frankrike (jf. Chambers & Trudgill 1980:184-186).

I dette kapitlet skal vi ikkje sjå på språkdrag som er sams for alle skandinaviske eller nordiske språk. Det vi skal fokusere på, er slike fenomen som visse *delar* av det skandinaviske språkkontinuumet delar med grannespråk *utanfor* området. Dei språka som særleg er aktuelle som grannespråk, er då ut frå geografien samisk og finsk i nord og aust, og tysk i sør, og til dels engelsk i vest. Ut frå det vi veit om språkkontakt generelt, vil vi vente å finne mest av slike fenomen der språkkontakten har vore langvarig og intens og der dei strukturelle skilnadene mellom språka ikkje er altfor stor. Vi vil også vente at språkdrag spreier seg lettare frå ei stor og kulturelt eller økonomisk dominerande språkgruppe til ei mindre gruppe enn omvendt, jamvel om påverknaden kan gå begge vegar – i alle fall kan ein finne drag frå "minoritetsspråket" når folk går over til "majori-

tetsspråket" (såkalla *substratfenomen*, dvs. språkdrag som stammar frå det "gamle morsmålet")⁶¹.

I Skandinavia vil ein derfor vente å finne flest språkkontakt-fenomen på grensa mellom skandinavisk og tysk, både fordi desse språka er svært like, og fordi vi veit at språkkontakten her har vore langvarig og svært intens (jf. hanse-atane). Skandinaviane har også vore den kulturelt underlegne parten i dette forholdet, noko som sikkert har fremja importen av språkdrag i skandinavisk.

Kontakten med engelsk har vore mindre enn med tysk, først og fremst på grunn av den langt større *geografiske* avstanden.⁶² I nord og aust er derimot den *språklege* avstanden svært stor. Spesielt i forhold til samane har skandinaviane dessutan klart representert overmakta. I utgangspunktet vil ein derfor vente at den språklege påverknaden på skandinavisk vil vere mindre i dette området enn ved tyskegrensa. På den andre sida veit vi at mange på Nordkalotten har bytt språk i løpet av dei siste hundreåra, og vi kan derfor rekne med å finne ein god del substratfenomen i skandinavisk i dette området.

Som vi skal sjå, kan språkkontakt-fenomen innebere både innovasjonar og konservative drag i forhold til "normalutviklinga" innanfor resten av eit språkområde.

8.1 Språkkontakt-fenomen i nord

8.1.1. Tonemtap

Som kjent har det aller meste av nordskandinavisk tonem, medan det meste av sørsandinavisk har stød, bortsett frå lengst i sør, der det også finst tonem, noko som oftast blir tolka som eit konservativt reliktfenomen (jf. t.d. Skautrup 1944:242: "Musikalske accentformer er bevaret endnu"; jf. Brøndum-Nielsen 1951:90 og Ringaard 1971:21). Når tonem manglar m.a. i nordleg nordnorsk og i finlandssvensk, blir det gjerne rekna som påverknad frå samisk og finsk, som ikkje har tonem (jf. Reuter 1997:102).⁶³

⁶¹ "A linguistic substratum consists in the survival of features typical of a language formerly spoken in an area in the language which has replaced it." Bynon 1990:252

⁶² Vi tenkjer her på eldre forhold og ikkje på den massive engelskpåverknaden i vår tid, som for ein stor del kjem gjennom massemedium, og derfor verkar meir eller mindre uavhengig av geografisk avstand.

⁶³ Om mangelen på tonem i færøysk og islandsk også kjem av intensiv språkkontakt (t.d. med irsk i landnåmstida), er vel meir tvilsamt; her kan ein vel heller tenkje seg at det har samanheng med tonemangel i visse vestlandsmål, noko som truleg har interne årsaker (jf. \$ Jahr:prosody).

8.1.2. Uaspirerte ustemde plosivar

Dei fleste germanske språk har aspirerte plosivar føre trykktung vokal; t.d. norsk /²pi:pa/ = [2^{ph}i:pa] (subst. best. form). Finlandssvensk har derimot (som den einaste form av nordisk) berre uaspirerte plosivar; t.d. /pi:pa/ = [pi:pa]. Innanfor germansk gjeld det same elles nederlandsk og søraustleg tysk ("austerriksk").

I alle desse tilfella kan ein rekne med at det er påverknad frå grannespråk utan aspirerte plosivar (dvs. respektive finsk, romansk (fransk) og slavisk (tsjekkisk/slovakisk) og ungarsk) som er årsaka til at aspirasjonen manglar.

8.1.3. Korte og overlange stavingar

Kvantitetsomlegginga er eit velkjent og viktig fenomen i nordisk språkhistorie. Det er også kjent at moderne finsk (og samisk) har om lag same kvantitetssystem som gammalnordisk, altså både /VK/, /V:K/, VK:/ og V:K:/ (jf. Torp & Vikør 1996:53). Det er då heller ikkje så uventa at finlandssvenske dialektar for ein stor del framleis har "gammalnordisk" kvantitetssystem; jf. Reuter 1997:103.

I dette tilfellet har dermed språkkontakt ført til at eit gammalt drag i målet har halde seg. Kvantitetsomlegging i litt ulik fasong er nemleg eit fenomen som har råka dei fleste indoeuropeiske språk, men lengst nordaust i Skandinavia har altså det gamle kvantitetssystemet halde seg på grunn av kontakt med eit heilt ulikt språk, men med eit liknande kvantitetssystem som det eldre indoeuropeiske.

8.2 Språkkontakt-fenomen i sør

Her er det sjølvsagt alltid tale om det sørskanadinaviske området, dvs. dansk. Men i visse tilfelle gjeld det *all* dansk, dvs. både dialektane og riksspråket, i andre tilfelle berre dei jyske dialektane (som jo ligg lengst i utkanten av det skandinaviske dialektkontinuumet). Vi skal først sjå på dei mest allmenne fenomena og seinare på dei meir dialektgeografisk avgrensa.

8.2.1. Progressiv assimilasjon av plosiv + /n/

I dei fleste former av skandinavisk hender det at trykklett /e/ ([ə]) fell bort mellom føregåande konsonant og etterfølgjande /n/. Dermed kjem altså konsonantane på begge sider i kontakt med kvarandre. I nordskandinavisk skjer dette bortfallet berre mellom såkalla homorgane, dvs. apikale/laminale konsonantar; t.d. /man/ + /en/ > /'man̩/, /ma:t/ + /en/ > /'ma:t̩/, /sa:l/ + /en/ > /sa:l̩/, men /ba:k/ + /en/ > /'ba:kən/, /kum/ + /en/ > /'kumən/ osv.

Men i dansk skjer slikt bortfall etter *plosivar* av *alle* slag. Samtidig får ein då progressiv assimilasjon av plosiv + nasal: /kob/ + /en/ > /'kobm/, /røg/+ /en/ > /'røgŋ/ (= *koppen*, *ryggen*). Tysk har dei same assimilasjonane: /ge:bm/, /re:gŋ/ (= *geben*, *Regen*). Desse assimilasjonane finst også i både dansk og tysk standard-talemål.

8.2.2. Delvis tap av opposisjonen refleksiv : ikkje-refleksiv

Som nemnt i kap. 4.1.4 skil nordisk seg ut frå alle andre vesteuropeiske språk ved å ha spesielle former for refleksiv og ikkje-refleksiv ved possessiv i 3. person; jf. opposisjonen *sin* : *hans/hennar/deira*, som det ikkje finst parallellar til utanfor nordisk. Men også ved vanleg personleg pronomen manglar engelsk ei eiga refleksivform – refleksiv kan berre uttrykkjast ved å leggje til *-self*; jf. norsk *ho vaska seg* (*sjølv*) : *henne*; engelsk: *she washed herself* : *her*. Her er tysk på linje med nordisk: *sie wusch sich* (*selbst*) : *sie*.

Men også innanfor skandinavisk har vi delvis tap av refleksivdistinksjonen. I riksdansk er distinksjonen borte ved possessiv i fleirtal, jf. norsk *dei tok bøkene sine* : *bøkene deira* = dansk *de tog deres (egne) bøger* : *deres bøger*. I eintal har derimot riksdansk det same skiljet som elles i nordisk: *ho tok boka si* : *boka hennar* = dansk *hun tog sin bog* : *hendes bog*.

I jysk gjeld possessivsamanfallet også i eintal: "hun tog *hendes* (= *sin*) kurv".⁶⁴ Ved personleg refleksivpronomen har ein også samanfall i fleirtal, men ikkje i eintal: "han gav *sig* god tid" : de tog *dem* (= *sig*) en dram".⁶⁵

Dette må sjåast på som ei klar tilnærming til systemet i dei lokale dialektane sør for språkgrensa, som stemmer med engelsk når det gjeld refleksiv (altså utan skilje *refleksiv* : *ikkje refleksiv* både ved possessiv og personleg pronomen).

Eit samla skjema for heile det germanske området som syner kva for mål som har og kva for mål som manglar eigne former for ikkje-refleksiv og refleksiv bruk, kan då sjå slik ut:

⁶⁴ Jf. Jensen 1956:46. Ettersom det her ikkje er den fonologiske forma som interesserer, er dømet attgjeve med vanleg skriftdansk ortografi.

⁶⁵ Jf. Jensen 1956:45.

	<i>eng.</i>	<i>jysk</i>	<i>tysk</i>	<i>riksda.</i>	<i>øvrig nord.</i>
pers. pron. sg.	(-) ⁶⁶	+	+	+	+
pers. pron. pl.	(-)	-	+	+	+
poss. sg.	-	-	-	+	+
poss. pl.	-	-	-	-	+

Her er dei aktuelle formene (illustrert med hankjønnsformer i sg. og med nynorsk som representant for "øvrige nordiske språk").

	<i>eng.</i>	<i>jysk</i>	<i>tysk</i>	<i>riksda.</i>	<i>øvrig nord.</i>
pers. pron. sg.	him	ham	ihn	ham	han
refl.	himself	sig	sich	sig	seg
pers. pron. pl.	them	dem	sie	dem	dei
refl.	them-selves	dem	sich	sig	seg
poss. sg.	his	hans	sein	hans	hans
refl.	his	hans	sein	sin	sin
poss. pl.	their	deres	ihr	deres	deira
refl.	their	deres	ihr	deres	sin

8.2.3. Føresettt bestemt artikkel og genussamanfall i vestjysk

Kanskje det mest opplagde språkkontakt-fenomenet i jysk er den føresette artikkelen, som skil vestjysk frå resten av det nordiske språkområdet. Riksdansk *manden*, *huset* svarar altså til vestjysk *æ mand* og *æ hus*. Den føresette bestemte artikkelen heiter altså alltid *æ*, utan omsyn til genus i substantivet.

Men ikkje nok med det: I størstedelen av dette området er også den ubestemte artikkelen den same i dei aller fleste ord; det heiter altså ikkje *en mand* og *et hus* som på riksdansk, men *en mand* og *en hus*. Til ord som *mand* og *kone* blir det då vist med pronomena *han* og *hun*, mens *den* blir brukt både om ord som *bil* og *hus*. Det er altså berre semantiske faktorar som styrer val av pronomen, akkurat som *he*, *she* og *it* på engelsk.

Heilt som på engelsk er det likevel ikkje. Masseord som *smør*, *jord*, *mælk* osv. blir ikkje viste til med ordet *den*, men *det*. Ord som både kan vere teljelege og masseord kan dermed "bøyast" i genus, t.d. *det mælk* (stoff) : *den mælk* (eit mjølkeglas el.likn.; jf. Diderichsen 1962:91ff). Dette finst det også tilløp til i riksdansk; t.d.

⁶⁶ Dei engelske refleksivformene skil seg frå dei tyske og nordiske ved å vere identiske med dei ikkje-refleksive + *-self/-selves*, og kvalifiserer derfor ikkje morfologisk til å kallast "ekte" refleksivformer.

et øl (væske, stoff) og *en øl* (ei flaske/glas øl, altså ei avgrensa mengd; ved ordet *øl* finst dette også på norsk).

At den føresette artikkelen er eit språkkontakt-fenomen, er nokså opplagt. Når det gjeld genussamanfallet, er saka ikkje så opplagd. Det er i alle fall ikkje rimeleg å tenkje seg noka form for direkte påverknad frå engelsk. Derimot er det ikkje utenkjeleg at genussamanfallet både i jysk og engelsk har samanheng med språkkontakt; i engelsk då med fransk, i jysk først og fremst med tysk (dvs. nederlandsk, og kanskje nordfrisisk).

8.2.4. Bevaring av [w] og [hj] og [hw]

I motsetnad til dei andre jyske særdraga som er nemnde her, der det heilt klart dreiar seg om innovasjonar, har vi her fenomen som like klart representerer arkaismar. Om det her også er tale om språkkontakt-fenomen, er meir uvisst, ettersom den geografiske samanhengen her ikkje er så klar. Det er nemleg i *nordjysk* ord som *vaske*, *hjem* og *hvem* blir uttala [wask], [hjæm] og [hwæm]; lenger sør er framlyden i desse orda som i riksdansk, altså [v], [j] og [v]. Dersom dette skal ha geografisk samanheng med grannespråk, må det altså vere med engelsk, jf. t.d. *witch*, *hue* og *which* (= /wɪtʃ/, /hju:/, /hwɪtʃ/; i moderne sørengelsk uttale fell /w/ og /hw/ ofte saman, slik at *witch* og *which* blir homofone). Om dette er sannsynleg ut frå den språkkontakten ein kan rekne med tvers over Nordsjøen, kan synast noko uvisst, men det er i alle fall interessant at desse arkaismane finst nettopp i jysk, som jo elles er eit utprega innovasjonsområde innanfor skandinavisk.